

Г. Г. ЄФІМЕНКО (Київ)

Національні аспекти у формуванні компартійно-радянського апарату в УРСР (1932—1938)*

Наскільки для ЦК ВКП(б) було важливим взяти під контроль село свідчить і те, що за період з кінця січня до 15 жовтня 1933 р., згідно із звітом ЦК КП(б)У за період від XI до XII з'їзду КП(б)У, в колгоспи УСРР було направлено з міських і районних центрів, за неповними даними, 15 929 комуністів. Причому 95 % їх використовувалося на посадах секретарів партосередків та парторгів колгоспів і бригад⁵³. Крім того, в 643 політвідділи МТС та в 203 радгоспи було направлено понад 3000 керівних працівників⁵⁴.

Процеси розстановки нових кадрів йшли паралельно із знищенням тих, хто не вписувався в нову схему. Так, протягом травня — грудня 1933 р. у результаті партійної чистки в чотирьох областях УСРР з 267 907 комуністів, які пройшли чистку, відсів становив 84 653 чол.⁵⁵ Причому компартійні керівники визнавали, що 48,1 % виключених з партії припадає на тих, хто вступив у лави КП(б)У в 1931—1932 рр.⁵⁶ Всього ж, незважаючи на приїзд численної армії комуністів з-за меж республіки, партійна організація УСРР протягом 1933 р. скоротилася на 109 556 чол.⁵⁷ (за іншими даними, кількість комуністів в Україні зменшилася на 194 822 чол.)⁵⁸. Цікаво, якщо в середньому по СРСР відсів у ході чистки, яка проходила по 11 областях, становив 17 %, то в Україні ця цифра досягла 19,3 %⁵⁹.

Оскільки головними ворогами були визнані “націоналісти”, то цілком природно, що з початком партійної чистки почала зменшуватися й частка українців у комуністичній партії. Так, якщо на початок чистки українці становили 60,7 % в КП(б)У, то на перше жовтня 1933 р. ця кількість зменшилася до 60 %⁶⁰. За станом на 1 квітня 1937 р., в компартії України було 57 % українців. Причому серед тих, хто вступив у неї з 1 листопада 1936 р., коли було відновлено прийом у партію, 63 % були українцями⁶¹.

Але внаслідок такої політики з боку ЦК ВКП(б) чимало українських комуністів, які вважали себе відданими комуністичній ідеї й інтернаціоналізму розуміли як рівність усіх націй, розчарувалися в національній політиці партії, вважаючи розгром “націоналістичного ухилу” поверненням великодержавного шовінізму. Про такі настрої серед частини комуністів Харківщини свідчить анонімний лист від імені 150 комуністів, про який згадав П. Постишев на XII з'їзді ВКП(б). Автори листа так писали про перенесення столиці з Харкова до Києва: “Це — димова завіса, так само як і відкриття пам'ятника Шевченкові, яким ви намагаєтеся прикрити розгром української культури. Ваш лозунг — “Україна — невід'ємна частина Радянського Союзу — щось дуже схожий на лозунг — “Єдина неділима”⁶².

Компартійній верхівці вкрай необхідно було ліквідувати подібні настрої, створити в українців ілюзію їх державності і самостійності, рівності з російським народом. Адже в майбутній світовій війні, яка здавалася неминучою, симпатії українського народу були необхідні. Зваливши вину за голодомор на “націоналістів” та “куркулів”, компартійна верхівка мала довести українцям, що українська влада — це їхня рідна, що на чолі держав-

* З а к і н ч е н н я. Початок див.: Укр. іст. журн. — 2000. — № 5.

них органів стоять прості вихідці з українського народу, а національне питання роздмухується саме “буржуазією”.

З цією метою відразу ж після розгрому “націоналістичного ухилу” на XII з’їзді КП(б)У приймається рішення про перенесення столиці України з Харкова до Києва. Саме задля цього ЦК ВКП(б) суворо слідкував за тим, щоб відсоток українців у компартії України суттєво не знижувався, щоб перевірені українські кадри висувалися на керівну партійну та радянську роботу. Компартійне керівництво намагалось не допустити такого стану як у роки громадянської війни, коли українці дивилися на комуністичну партію як на чужорідну силу. Це було б особливо небезпечним у роки майбутньої світової війни, бо за період радянської влади значно зріс відсоток українців у містах.

Керівництву більшовиків потрібно було виховати такі кадри, які б лише за національною ознакою були українцями, добре знали власну мову. Але українські традиції, особливості побуту, історичну пам’ять народу необхідно було ліквідувати, “злити” воедино з іншими. Ліквідувавши вищезазначене, керівництву СРСР у майбутньому можна було не турбуватися за існування цієї держави, сміливо проводити будь-які експерименти над власним народом. Тому, покінчивши в 1934 р. з прихильниками Скрипника, з тими українцями, в яких була добре розвинута національна самосвідомість, партійна еліта взялася за продовження українізації. Зовні це виглядало цілком логічно. Адже в 1933 р. основною ідеєю боротьби з “ухилом” Скрипника була ідея заміни “петлюрівської” українізації на “більшовицьку”.

В резолюції листопадового 1933 р. об’єднаного пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У, який був присвячений в основному питанням національної політики партії, зазначалося (і подібне було вперше в історії СРСР), що саме український націоналізм став головною небезпекою в національному питанні⁶³. Ця резолюція, до речі, ніколи не була скасована комуністичною владою. А щоб у комуністів України не було ніяких вагань щодо майбутньої політики в національному питанні, в резолюції пленуму нагадали, що “для партії національна політика була й лишається знаряддям інтернаціоналізму, що кінцева мета її є встановлення комунізму та злиття націй”⁶⁴.

У резолюції йшлося й про те, що “пленум вважає за потрібне провести добір і висування кращих колгоспних працівників-українців і партійних, і позапартійних на радянську роботу в республіканському, обласному і районному масштабах”. У ній також йшлося про необхідність “посилити готування більшовицьких українських кадрів партійних працівників”. З цією метою в Харкові були організовані курси марксизму-ленізму при ЦК КП(б)У на 150 чол. з півторарічним строком навчання⁶⁵. Під час прийому на ці курси компартійна верхівка стежила за тим, щоб переважну більшість слухачів становили українці. Так, у першому наборі цих курсів їх було 61 %, а в другому — 73,6 %⁶⁶.

Оголосивши боротьбу українському націоналізмові на “теоретичному фронті”, в органах Наркомосу та наукових установах, у літературі й мистецтві, поставивши завдання підготувати більшовицькі кадри в середовищі нацменшостей, і “особливо серед польської та німецької людності”, пленум не забув згадати і про великодержавний шовінізм, представники якого “намагаються витлумачити рішучу боротьбу партії з петлюрівськими елементами, як ревізію національної політики”. Розгром “українського націоналізму”, виявляється, і є “найдоконечніша умова і складова частина більшовицької українізації”. Звичайно, партія мала продовжувати боротьбу проти великодержавного націоналізму, який, як відзначалося в резолюції, “є спільник і значною мірою живлюще джерело” для українського на-

ціоналізму⁶⁷. Тобто фактично знову було підтверджено рішення XII з'їзду РКП(б), в якому російський шовінізм називався небезпечним не сам по собі, а саме як живлюще джерело для справді небезпечного “місцевого націоналізму”. Подібні настанови було повторено й на XII з'їзді КП(б)У, що відбувся в січні 1934 р.

Протягом 1933—1937 рр. партійне керівництво постійно підкреслювало нерозривність прориву в питаннях національно-культурного будівництва з провалом у сільському господарстві в 1930—1932 рр. Тобто в терорі голодом, про який офіційно не згадувалося, намагалися звинуватити тих людей, хто не мав ніякої реальної можливості щось змінити в тій ситуації, тих, хто не приймав рішень, що призвели до таких трагічних наслідків. Покращання ситуації в сільському господарстві пов'язувалося лише з “мобілізацією зусиль”. Про ті матеріальні ресурси, які були використані Постишевим і його командою, про зміну умов праці якщо й згадувалося, то мимохідь. Головною причиною покращання стану сільського господарства Постишев називав розгром “націоналістичного ухилу” Скрипника й очищення партії. На згаданому вище листопадовому 1933 р. пленумі П. Постишев підкреслював, що “саме помилки й промахи, допущені КП(б)У в здійсненні національної політики, стали однією з головних причин прориву 1931—1932 рр.”⁶⁸. А в передовій статті “Правди” за 28 листопада 1933 р. наголошувалося, що “блискуча перемога колгоспів України — прямий результат більшовицького розгрому куркульсько-націоналістичних елементів”.

Цю саму ж думку компартійне керівництво намагалося донести і своїм закордонним колегам. Так, наприклад, секретар ЦК КП(б)У М. Попов у 1935 р. так пояснював закордонним комуністам дії компартійної верхівки СРСР в Україні протягом 1933—1934 рр.: “Постанова ЦК ВКП(б) від 24 січня 1933 р., безпосередні вказівки ЦК ВКП(б), тов. Сталіна і тов. Кагановича, надіслані на Україну тодішнього секретаря ЦК ВКП(б) тов. Постишева (курсив наш. — Г. Є.), бойова мобілізація більшовиків України, розгром націоналістичної контрреволюції — привели до того, що ще в 1933 р. прорив у сільському господарстві України був ліквідований”⁶⁹. Тобто зайвий раз підкреслювалося, що головним в Україні із січня 1933 р. був саме Постишев, як секретар ВКП(б), яким він, до речі, залишався до січня 1934 р., тобто до XVII з'їзду ВКП(б).

Але для того, щоб всі ці слова звучали більш переконливо, потрібно було продовжувати українізацію, активніше висувати українців у владні структури. В 1933—1934 рр., під час партійної чистки й активної боротьби з “головною небезпекою в національному питанні в Україні”, цього майже не робилося, бо наразі якраз і велося протиборство з прихильниками М. Скрипника. Мало того, постійне підкреслювання ролі ЦК ВКП(б), Сталіна, центрального уряду призводило до того, що з ЦК КП(б)У рахуватися починали все менше й менше. Дійшло до того, що на Одеському обласному з'їзді рад у виступі голови облвиконкому М. Голуба, а потім і в обласній газеті “Чорноморська комуна” (що було особливо небезпечно) було фактично проігноровано ЦК КП(б)У, а також сам факт існування української радянської державності. Це виявилось в тому, що всі подяки за гарне життя адресувалися в ЦК ВКП(б), Сталіну та союзному уряду. Українські ж владні структури майже не згадувалися. З'явилася миттєва реакція з Києва у вигляді телеграми за підписом С. Косіора. Обком помилку зрозумів і намагався її якось виправити. Як зазначалося в листі Одеського обкому в ЦК КП(б)У, “редакція газети “Чорноморська комуна” цим самим повністю ігнорувала першочергову потребу підносити маси на боротьбу за українську радянську державність. Тим самим редакція ігнору-

вала постанови т. Сталіна про потребу боротьби з великодержавницьким прагненням ліквідувати, або применшити значимість національних республік”. 23 січня Голуба було викликано на політбюро ЦК КП(б)У, де йому було вказано на помилку⁷⁰. Фактично подібними виступами ігнорувалася вказівка Постишева, яку він постійно повторював на зустрічах з партійним активом у 1934—1935 рр. про необхідність довести, що погром українського націоналізму не є погромом українізації⁷¹.

В промові на пленумі київського міськпарткому 22 лютого 1935 р. П. Постишев у черговий раз заявив про марну спробу ворогів “змалювати справу так, мовляв, до 1933 р. українізація була, а після цього періоду розгромили українську культуру”. Але для цього, щоб спроба була дійсно марною, необхідно продовжувати українізацію. А з цим якраз і виникли проблеми. Тих місцевих керівників, які у своїй роботі перейшли на російську мову з остраху бути звинуваченими в українському націоналізмі, Постишев звинуватив у тому, що вони “до питань українізації підходять не зовсім так, як слід було б, не по-більшовицькому. Це серйозне явище, на яке ми повинні звернути особливу увагу”⁷².

Незважаючи на українофільську риторичку ЦК КП(б)У, в 1933—1934 рр. значно скоротився відсоток українців на відповідальних посадах. Радянська влада набувала вигляду окупаційної, що було особливо небажано з огляду на складне міжнародне становище, на надії ЦК ВКП(б) взяти під свій контроль національно-визвольну боротьбу підкорених народів. Тому в 1935 р. розпочалася немовби друга хвиля українізації. Особливо бурхлива робота розгорнулася по висуненню українських кадрів у владні структури. Важливим напрямом такої роботи вважалася й українізація державного і партійного апарату. Але, знову-таки, проводилася вона не з метою зробити комуністичну владу українською чи піти на зустріч прагненням українського народу. Головною метою таких засобів було якраз довести необґрунтованість звинувачень у розгромі всього українського в УСРР після Скрипника. Таким чином влада намагалася не допустити втрати авторитету ВКП(б) за кордоном, послабити невдоволення українців, створити в них ілюзію існування народної влади.

26 лютого 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову “Про висунення українських кадрів”, у якій пропонувалося “відділу керівних парторганів разом з обкомами подати в секретаріат не менше 120—150 українців для висунення на пости секретарів РПК і 120 чол. на висунення голів РВК”. Крім того, йшлося про необхідність відбору з українських голів РПК та РВК кандидатів на обласну та центральну партійну й радянську роботу. Українські кадри для цієї мети пропонувалося також знайти в складі слухачів ВКСГШ (Вища комуністична сільськогосподарська школа), університеті ім. Артема. Не менше 300 українців з числа “найбільш грамотної, політично перевіреної і способної молоді” (так у тексті. — Г. Є.) планувалося знайти у вузах УСРР. Подібні дії пропонувалося зробити і ЦК ЛКСМУ⁷³. Протягом 1935—1936 рр. ЦК КП(б)У видав ряд постанов, спрямованих на висунення українців на керівні посади в уряді.

Але висуненням українців в керівні органи не обмежилися. 29 серпня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло резолюцію “Про українізацію в областях”, в якій зазначалося, що “обкоми — Донецький, Дніпропетровський і Одеський — займаються справою українізації недостатньо”. Політбюро доручило голові відділу пропаганди й агітації ЦК КП(б)У З. Ашрафяну організувати спеціальне обслідування цих областей. У цьому документі зазначалося, що “при обслідуванні перевірити радянський апарат: якою мовою ведеться листування, якою мовою провадяться засідан-

ня. Також звернути увагу на міськради, школи, профспілки, партосвіту і всі культурні установи, а також комсомольську і піонерську роботу, роботу партійних апаратів обкомів, райкомів, міськкомів. Наслідки обслідування доповіді на ПБ”⁷⁴. Згідно з цією постановою перевірку було здійснено і названі обласні партійні організації були піддані суворій критиці.

Звернемо свою увагу на Донецьку область, найбільшу за чисельністю. За спостереженнями членів комісії по перевірці стану українізації, які вони надали в ЦК КП(б)У 19 жовтня 1935 р., “лише за останні два місяці, особливо після постанови політбюро, робота в галузі українізації почала посилюватися. В апараті облвиконкому лише з 26 серпня вели листування українською мовою”. Як зазначали автори записки, на час перевірки 19 райвиконкомів вели листування російською мовою, 11 — мішаною, в якій переважала російська мова, 10 — мішаною, в якій переважала українська мова, і лише 9 районів — українською. Вони відзначали, що навіть у типово українських районах Старобільщини листування в значній мірі проводилося російською мовою, причому “місяців два тому назад було ще гірше”⁷⁵. Відзначалося також найнеуважливіше ставлення представників партійного та комсомольського активу до питань українізації, їх робота майже скрізь проводилася російською мовою.

Таке становище не повинно було дивувати членів комісії. Адже, наприклад, чимало керівних працівників у сільські партійні осередки прибули або з-за меж УСРР, або з великих промислових міст, а отже, не знали української мови (та й мети такої перед ними не ставилося, бо головною їх метою була боротьба з проявами українського націоналізму). Так, наприклад, за свідченням членів комісії, “по колгоспах Железнянської МТС навіть всі партійні — українці, але так як всі партторги, як правило, не знають української мови, то партійна робота, партосвіта проводяться російською мовою” (виділення наше. — Г. Є.). Навіть на Старобільщині, де частка українців становила більше 85 %, лише 30 % партійної роботи проводилося українською мовою. Причому, як зазначали автори записки, насправді немає й 30 %, ці дані були лише на папері⁷⁶.

Не кращою була ситуація і з висунуттям українських кадрів на керівні посади. Так, лише в двох з 13 міськпарткомів секретарями були українці. В райпарткомів становище було трохи кращим. З 38 РПК у 17 першими секретарями були українці. Причому в Старобільському окрузі з 18 районів у 9 першими секретарями були українці. Подібний стан з висунуттям українських кадрів був і у виконавчій владі. З 13 голів міськрад лише 3 були українці, з 38 голів райвиконкомів 19 були українцями. Не кращою ситуація була і в комсомолі. В апараті обкому українці становили 27 %, в 17 районах (44 %) і в 6 міськкомів (46 %) українці були першими секретарями ЛКСМУ⁷⁷. Такий стан речей аж ніяк не свідчив про рівноправність українців з росіянами у власній республіці.

Подібна ситуація з українізацією була і в Одеській області, де головою комісії по перевірці був А. Хвиля. В цій області, де українці становили 64,5 % всього населення, українська мова фактично була відсутня “в ділових стосунках і побуті міста (Одеса, Миколаїв)”. Коли до відповідальних працівників зверталися з якимось питанням, то багато з них відповідали російською мовою настійливо, немов рекомендували співбесідникові перейти на ту ж мову. Партійна робота, крім офіційного листування, провадилася російською мовою. Те ж саме стосувалося й партосвіти. З 700 партосвітніх курсів лише в 72 (10,2 %), а з пропагандистських — в 1303561 (23,2 %) навчання велося українською мовою⁸¹. А. Хвиля з обуренням зазначав, що “навіть у тих школах, де викладання ведеться українською мовою, піонерська та комсомольська робота ведуться російською

мовою”. Це призводило до того, що “діти не звикають до української мови, як до мови політичного життя, керівництва і культурного зросту і виробляють погляди на опанування української мови і культури, як на річ другорядну”⁸².

Важкий стан був і в справі висування українських кадрів. Так, якщо 33 622 члени комуністичної партії на Одещині українців було 16 155 (48 %) (а за станом на 1 жовтня 1933 р. — 53,5 %) ⁸³, то секретарів райпарткомів з 74 — лише 25 (33,4 %), секретарів райкомів ЛКСМУ 25 з 70 (35,7 %) ⁸⁴.

Дещо кращою ситуація була у структурах виконавчої влади. Так, з 74 голів райвиконкомів українців було 44 чол. (59,45 %). Ще кращою в цьому плані була ситуація із сільрадами. В 945 з 1196 (79 %) сільрад головами були українці. Але, як зазначив А. Хвиля в доповідній записці в ЦК КП(б)У, “в процесі обстеження виявилось, що справжній стан українізації значно нижчий від цифрових і відчитних показників і не відповідає завданням, що їх ставить партія та уряд” ⁸⁵.

Керівники комісії по перевірці стану українізації змушені були визнати, що після хвилі боротьби з українським націоналізмом у 1933—1934 рр. українізацію запроваджувати дуже важко. Так, наприклад, директор Одеського художнього технікуму Журавльов зазначав: “У нас до справи, яка трапилася зі Скрипником, всі викладачі навчали українською мовою, але після справи Скрипника українська мова стала в технікумі гложити і ті викладачі, що раніше читали українською мовою, перейшли на російську, боячись, щоб їм не пришили націоналізму” ⁸⁶. Люди бачили, що з-за “українського націоналізму” можна й голову втратити, а от за ігнорування української мови максимум, що можна отримати — це усну догану чи попередження.

Таким же був стан справ в українізації і в Дніпропетровській області. Там з 63 перших секретарів райпарткомів українців було 24 чол. (38,1 %), в президії обласного виконавчого комітету з 16 чол. було 4 українці (25 %), в апараті ОВК — 25 з 77 (32,5 %). Кращим було становище з головами райвиконкомів — 42 з 63 були українцями (66,67 %) ⁸⁷. Але, як зазначав у доповідній записці в ЦК КП(б)У голова комісії по перевірці стану українізації Горбань, “навіть на цьому неприглядному фоні особливо вражає занедбання українізації в роботі міських комсомольських організацій Дніпропетровщини... Заклики обкому КСМ про підсилення українізації посиляються на місця... російською мовою”.

Відверто на питання про причини переведення роботи Червоноградського райкому комсомолу на російську мову вже навесні 1935 р. (!) відповіла завідувача відділом учбової частини Гузарій: “Ніхто не вимагає проводити роботу українською мовою, а навпаки, всі навколо говорять російською мовою — і в обкомі, і в міськкомі, скрізь” ⁸⁸. При такому підході до національного питання, коли основною небезпекою офіційно вважався український націоналізм, коли процеси українізації проводилися лише для того, щоб комусь довести, що в Україні все гаразд (тобто були тимчасовою тактичною метою, а не стратегічним завданням, як це було за часів Скрипника), ні про які успіхи українізації не могло бути й мови.

Проаналізувавши доповідні записки з трьох областей, представники відділу агітації і пропаганди зробили висновок, “що, не дивлячись на спеціальні вказівки ЦК, обкоми партії недооцінили політичного розуміння цих вказівок, не взяли ще як слід за їх реалізацію, не зробили ще належного перелому в кадрах наших партійних і радянських робітників, “все це просякнуті духом іронії і скептицизму в питанні про українську культуру, про українську громадськість”... Окремі міськкоми, парткоми партії, керівники окремих підприємств не тільки не зрозуміли до цього

часу гігантського розмаху і нечуваного розвороту української радянської культури і державності (особливо після розгрому націоналістів і націонал-ухильництва Скрипника), але і не зробили для себе політичних висновків щодо практичного оволодіння цим рухом”⁸⁹ (виділення наше. — Г. Є.).

Становище потрібно було якось виправляти. Треба було добитися того, щоб українці все-таки визнали комуністичну владу своєю. Досягнути ж цього можна було лише з допомогою самих українців. У 1936—1937 рр. владні структури не припиняли спроб збільшити відсоток українців на керівних партійних і державних посадах, досягти більш-менш сприятливого стану з українізацією партійного та державного апарату. Але добре відчувалося, що такої впевненості в необхідності здійснюваної справи, як за часів Скрипника, в тогочасних керівників українізації не було, як не було в них і таких повноважень. До того ж дібрати необхідну кількість “справжніх” більшовиків-українців, які б добре знали українську мову, але зневажали побут, культуру, історичні традиції українського народу, які б беззастережно сприймали всі ті цінності, які рекомендувалися комуністичною пропагандою (що й було справжнім завданням “більшовицької українізації”), було досить важко. Тому в 1936 р. — у першій половині 1937 р. вище компартійне керівництво знову робить деякі поступки національним прагненням українців, заохочує розвиток національних процесів. Значною мірою цьому сприяло й обговорення, а потім і прийняття нової Конституції СРСР та УРСР.

Наприкінці січня 1936 р. відбувся пленум ЦК КП(б)У, на якому обговорювалося питання про підсумки перевірки партійних документів у 1935 р. Намагаючись (хоча б формально) бути послідовними в проведенні національної політики, керівники КП(б)У прийняли рішення “Про необхідність посилення роботи у справі висування українських кадрів”. У ньому, зокрема, зазначалося: “Розгром націоналістів, які гальмували виховання і просування дійсно радянських українських кадрів, дав можливість останнім часом значно підвищити кількість і питому вагу більшовицьких українських кадрів на партійній, господарській, культурній радянській роботі та всіх інших ділянках будівництва соціалізму. Проте завдання виховання та висування більшовицьких українських кадрів продовжує залишатися важливішим завданням партійних організацій”⁹⁰.

Незважаючи на такі бадьорі слова стосовно покращання ситуації в кадровій політиці, цифри свідчили зовсім про інше. Так, наприклад, у Харківській області, за станом на 1 січня 1936 р., українців серед перших секретарів райпарткомів було лише 31 %, тоді як у 1933 р. — 59 %, у 1934 р. — 46 %, у 1935 р. — 44,5 %. Подібна ситуація спостерігалася й у Дніпропетровській області. Якщо на початок 1933 р. 55 % перших секретарів райпарткомів були українцями, то в 1936 р. — 34 %, серед голів райвиконкомів у 1933 р. було 66 % українців, а в 1936 р. — 53 %⁹¹.

Про “методи”, з допомогою яких збільшували відсоток українців у керівних органах влади, свідчить постанова політбюро ЦК КП(б)У від 19 січня 1935 р., в якій керівництво українських комуністів доручило Л. Капелінському розслідувати “грубе порушення директиви ПБ щодо національного складу делегацій на XIII з’їзд Рад”. У цій же постанові зазначалося, що серед членів ВУЦВК повинно бути не менше, ніж 60 % українців⁹².

Але “на людях” влада намагалася не показувати того, що з наближенням українського населення до правлячої партії, м’яко кажучи, не все гаразд. Адже саме та статистика, яка друкувалася в періодичних виданнях, могла бути використаною супротивниками радянської влади. Тому в друкованих виданнях наводилися лише ті цифри, які вигідно відображали на-

ціональну політику партії. Так, у своєму виступі на січневому 1936 р. пленумі, присвяченому підсумкам перевірки партійних документів, П. Постишев заявив: “Вороги весь час намагалися й намагаються змалювати картину таким чином, що ми тут, на Україні, били не націоналістів, не контрреволюціонерів, не шпигунів і диверсантів, а нібито українців... Ми завжди говорили, що тільки розгромивши націоналістів, можна посправжньому відкрити дорогу справжнім українським кадрам. Так воно і вийшло. Ми маємо в цій справі за останні пару років немалі успіхи. На 1 січня 1934 р. українців — секретарів райкомів було 179 чол., на 1 січня 1936 р. секретарів райкомів і заступників секретарів райкомів — 431 чол. Голів райвиконкомів і сільрад було в 1933 р. 250 чол., тепер — 332 чол.”⁹³.

Ми навмисно вибрали в цих його вихвалюваннях лише ті показники, які аналізували раніше. Якщо придивитися до слів Постишева уважніше, то виходить зовсім протилежна картина тій, яку він намагався зобразити. По-перше, як бачимо, першу цифру — кількість українців—секретарів райпарткомів він назвав за станом на 1 січня 1934 р., тобто вже після того, як основна фаза боротьби з “націоналістичним ухилом” залишилася в минулому. По-друге, в даних за 1936 р. він називає не лише перших секретарів райпарткомів, а і їх заступників, тобто справжня кількість майже вдвічі менша. По-третє, і це, мабуть, головне, Постишев “забув” згадати про організацію на початку 1935 р. нових районів⁹⁴. Адже на той час їх було аж ніяк не менше 515⁹⁵, тоді як у 1933 р. — 367⁹⁶. Відповідно на 1 січня 1934 р. українці становили 48,7 %, а в 1936 — 42 %. А якщо згадати, що наприкінці першого кварталу 1932 р. серед секретарів РПК українців було 57 % і тодішнім керівництвом КП(б)У це вважалося явно недостатньою кількістю⁹⁷, то ні про які успіхи в справі висування українських кадрів після розгрому Скрипника говорити не доводилося. Справжніх “більшовизованих” українців на керівних посадах ще відверто не вистачало.

Потрібні були не лише слова. Адже резолюції і постанови стосовно українізації приймалися і в 1933—1934 рр., тоді як стан справ у цьому питанні в той час лише погіршувався. Оскільки в автономних регіонах Росії національна політика фактично не змінилася і сам ЦК ВКП(б) ініціював прийняття нової конституції, яка була демократичною за своєю формою і в якій була закріплена національна державність радянської України, до того ж ще й було записане право на вихід будь-якої республіки із складу СРСР, оскільки з центру перестали постійно нагадувати про небезпеку націоналістичних ухилів, то керівництво українських комуністів вирішило прийняти більш рішучі кроки в плані виправлення недоліків у національній політиці.

Виходячи з того, що СРСР у конституції був представлений як союз рівноправних республік, представники компартійної еліти почали говорити про нібито справжню незалежність Української радянської держави. Так, у своєму виступі на XIV Всеукраїнському з’їзді рад голова Раднаркомів України П. Любченко говорив: “Ми з вдячністю звертаємося до великого російського народу і заявляємо, що український народ ніколи не забуде, що воля, незалежність радянської України куплена ціною густо пролитої крові і кращих синів російського народу”. А далі виявляється, що “біля колиски боротьби радянської України за суверенітет і незалежність, за перемогу соціалістичного будівництва стояв великий Ленін”⁹⁸.

Для такого своєрідного утвердження української державності була використана боротьба з представниками так званого “троцькістсько-зінов’євського блоку”. Оскільки відкрито звинувачувати яких-небудь партійних чи державних діячів у російському шовінізмові було вже неможливо, бо з 1936 р. почалося возвеличення історичного значення російського на-

роду в історії СРСР, надання росіянам месіанської ролі в історії інших народів, то саме в троцькізмі звинувачували тих, хто заважав українізації радянського та партійного апарату, висуванню українців на керівні посади. Так, у передовій статті органу ЦК КП(б)У “Більшовик України” за січень 1937 р. зазначалося, що троцькісти, “прикриваючись боротьбою з українським націоналізмом, по-перше, відвертали увагу від боротьби з троцькізмом, а по-друге, — гальмували роботу партійної організації в галузі зростання національної формою і соціалістичної змістом культури”. Згадавши далі про позитивне значення для українців “усвідомлення своєї національної державності”, автор статті продовжив таврувати троцькістів, підкреслюючи, що “ця сволота до певної міри гальмувала і висування молоді з національних кадрів, часом нахабно знущала з чесних більшовиків. Природна гордість кожного чесного українця за зростання своєї мови, культури, літератури, театру розцінювалася троцькістами як шовінізм, з яким і оголошувалася ними під всякими приводами боротьба”.

Посиленій увазі до питань національної політики сприяло й прохолодне ставлення ЦК ВКП(б) до Постишева, який, незважаючи на всю свою українофільську риторику, так і не зміг до кінця вивчити українську мову. 13 січня 1937 р. ЦК ВКП(б) схвалив постанову “Про незадовільне партійне керівництво Київського обкому КП(б)У та недоліки в роботі ЦК КП(б)У”. Результатом цієї постанови було зняття Постишева з посади секретаря столичної парторганізації⁹⁹. Активізації уваги до питань національної політики сприяв і виступ Постишева на пленумі ЦК КП(б)У, що відбувся 31 січня — 2 лютого 1937 р., де він, зокрема, наголосив: “Я взяв тягар не по плечу. Я кажу про своє керівництво, про свою участь у керівництві української радянської культури. На мій сором, я погано знаю історію українського народу — раз, я погано знаю його культуру — два, я до цього часу не оволодів, як це вимагається від керівників, мовою українського народу — три. А ці якості — вони необхідні для кожного з нас”¹⁰⁰. А оскільки помилки були визнані, оскільки, як заявив Сталін на березневому пленумі ЦК ВКП(б), “невистачає тільки одного: готовності ліквідувати свою власну безтурботність, свою власну благодущність, свою власну політичну короткозорість”¹⁰¹, то таку готовність керівництво українських комуністів почало виявляти.

Керівництво компартії України навесні 1937 р. визнало свої помилки в національній політиці і вирішило їх виправляти. Одним з найважливіших завдань було висування українських кадрів на керівну роботу. І саме в 1937 р. відбулися відчутні зрушення в цьому плані. Так, якщо до весняних партійних перевиборів напередодні XIII з’їзду КП(б)У серед перших секретарів райпарткомів було 42 % українців, то після них — 45 %, других секретарів — відповідно — 61 і 69 %. Найкращим стан справ був у Київській та Вінницькій областях. Там українці серед перших секретарів становили, відповідно, 55 та 56 %, найгірше — в Дніпропетровській та Одеській — по 38 %¹⁰².

Але таке покращання не задовольняло керівників українських комуністів. Так, секретар Київського обкому КП(б)У С. О. Кудрявцев на XIII з’їзді КП(б)У заявив, що “ототожнення національно-культурного будівництва з національною політикою припинувало значення національної політики. Ось, наприклад, висування більшовицьких українських кадрів — це завдання в повній мірі ставили насамперед щодо культурних організацій і явно недостатню увагу приділяли йому при висуванні і виховуванні господарських кадрів”¹⁰³. Про недоліки у цій справі говорили майже всі виступаючі. Йшлося також і про недостатню українізацію партійного апарату. Читаючи виступи на XIII з’їзді, можна подумати, що по-

верталася ситуація, що була напередодні постанови ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1932 р. — наскільки схожим був зміст сказаного. Здавалося б, що поверталася та ситуація, коли в назві УРСР головним було перше слово — “українська”.

Цей настрій керівництва КП(б)У знайшов своє логічне завершення в резолюції XIII з’їзду. В ній зазначалося: “З’їзд констатує про те, що в роботі ряду організацій КП(б)У за останній час позначилося послаблення уваги до питань національної політики партії і певне недооцінювання ваги цього питання. Це виявилось, головним чином, у недостатній ще українізації партійних, радянських і особливо профспілкових і комсомольських організацій, у недостатньому висуванні більшовицьких українських кадрів на керівну партійну, радянську, господарську і професійну роботи”¹⁰⁴. Та ця резолюція була лебединою піснею прихильників українізації. Незабаром це слово взагалі перестануть вживати. Другий етап “злиття” націй (згідно із сталінською теорією) вже настав.

Та керівники ЦК КП(б)У не розуміли, що вище компартійне керівництво вже поставило на них хреста і просто вичікує кращого моменту для завдання останнього удару. Вони вирішили, що необхідно виправити становище не лише в справі висування українських кадрів, але й кадрів національних меншостей. Тобто компартійна верхівка України намагалася виправити всі ті помилки, які вона за собою відчувала, бо не знала, з якого боку чекати тепер удару. Так, на початку червня 1937 р. стан обслуговування радянським апаратом населення на рідній мові було перевірено в 6 національних районах: 2 — єврейських, трьох — німецьких і одному — болгарському. Висновки комісії свідчили, що “стан обслуговування радянськими органами нацрайонів на рідній мові перебуває явно в незадовільному стані, що є порушенням ленінсько-сталінської національної політики”.

З метою покращання ситуації комісія ЦВК УРСР на чолі з М. Зінченком 16 червня запропонувала укомплектувати національні райони кадрами, що володіють мовою місцевого населення. Всім же іншим працівникам ставилося завдання “протягом певного часу опанувати мову населення нацрайону”. При цьому наголошувалося на необхідності проведення рішучої боротьби з проявами великодержавного шовінізму¹⁰⁵. Цікава деталь: у постанові оргбюро ЦК КП(б)У з цього питання зазначається, що “діловодство в районних апаратах в усіх випадках, коли воно ведеться не рідною мовою, повинне **проводитися державною мовою УРСР, тобто українською мовою**” (виділення автора. — Г. Є.)¹⁰⁶.

Таким чином, влада УРСР начебто визнавала своїми помилки у проведенні національної політики, які полягали в недостатній коренізації партійних і державних установ, у слабкому висуненні кадрів з числа корінного населення. Мало того, вона активно бралася за виправлення цих недоліків, які, як вважалося, були навмисне зроблені “троцькістськими агентами”, що довгий час проводили свою “підривну діяльність” у партійному та державному апараті. Та вони трохи призабули, що “троцькісти” блокуються з “націоналістами”, а отже, наступна черга саме за ними. А рішення, подібні до тих, що були прийняті на XIII з’їзді КП(б)У, якраз і давали змогу звинуватити керівництво КП(б)У в націоналізмі. Менше ніж за рік майже весь ЦК КП(б)У був репресований з того чи іншого приводу, чільним серед яких було саме звинувачення в українському націоналізмі. Тож зрозуміло, що всі рішення залишилися на папері.

Обласне і районне керівництво було розгублене, воно не знало, які недоліки і в якому плані потрібно виправляти. Про це свідчать, наприклад, виступи на засіданні обласного та міського партактиву Одеської об-

ласті, присвяченому підсумкам серпневого пленуму ЦК КП(б)У, на якому розглядалися “справа боротьбистів” та зв’язок з ними П. Любченка. В одному з виступів, зокрема зазначалося, що “націоналісти робили все можливе, щоб викликати незадоволення серед колгоспників національних меншин, серед євреїв, болгар, вони закривали єврейські та болгарські школи”¹⁰⁷. Тоді, звичайно, ніхто не здогадувався, що через деякий час будь-які прояви національно-культурного життя серед нацменшостей будуть названі ворожими і їх ліквідують.

Починаючи з вересня 1937 р., “українські націоналісти” знову стають ворогом № 1. Причому, як наголошував С. Косіор на зборах активу київської міської організації КП(б)У, “не всі партійні організації і не скрізь розгорнули боротьбу з націоналістичною наволоччю”¹⁰⁸. Отже, це потрібно терміново робити. Йому вторив секретар Київського обкому С. Кудрявцев: “Вороги нарочито культивували і поширювали твердження, що націоналістів в Україні розгромлено ще в 1933 р. Зрозуміло, це знижувало пильність партійних організацій. Викриття націоналістичних, шкідницьких елементів — велика перемога КП(б)У. Але не можна уявити собі так, що націоналісти шкодили в Наркомосі, в радянському апараті, а промисловість і транспорт залишилися поза їх увагою. Ми повинні подесятирити боротьбу з цими ворогами на всіх ділянках соціалістичного будівництва”¹⁰⁹. Як і в 1933 р., перший удар був спрямований на систему інститутів АН УРСР, як і тоді, планувалося передивитися термінологію та український правопис з метою наближення його до російського...

Та якщо такі поняття, як “українізація”, “великодержавний шовінізм”, “коренізація” фактично зникають з лексики державних і партійних діячів, то певний відсоток українців у владних структурах вища компартійна верхівка намагалася підтримувати. Адже не можна було допустити, щоб Україною правили неукраїнці. Це виглядало б навіть ззовні як окупація. Адже врешті-решт, боротьба точилася з “націоналістами”, а не українцями взагалі. Про це свідчить і те, що коли М. Хрущов їхав працювати в Україну, то намагався підібрати собі помічників за національністю українців. Про це свідчить й чимало постанов. Так, наприклад, у постанові секретаріату ЦК КП(б)У від 5 грудня 1937 р. “Про зміни в складі кандидатів у депутати Верховної Ради Союзу РСР” зазначається: “Висунути до Верховної Ради Союзу кандидатуру Кривенка Андрія Наумовича по другій Запорізькій окрузі замість Циплухіна. Крім ділових якостей тов. Кривенка, ми виходимо з того, що Кривенко за національністю — українець, а Циплухін — росіянин”¹¹⁰. Відомо, що навіть Л. Брежнєв, який внаслідок звільнених масовими репресіями вакансій став у 1937 р. заступником голови Дніпродзержинського міськвиконкому, в той час писав в анкетах, що він українець — так легше було зробити кар’єру¹¹¹.

До приїзду Хрущова, в період між вереснем 1937 р. та лютим 1938 р., взагалі про які-небудь принципи кадрової політики говорити можна було лише умовно. Це був період найбільш масових репресій у вищих ешелонах влади в Україні, час, коли була знищена майже вся верхівка КП(б)У. За станом на 28 січня, коли Хрущов приймав справи в Косіора, фактично всі відділи ЦК були неуккомплектовані. Так, наприклад, з встановлених по штату 100 інструкторів ЦК КП(б)У в наявності було лише 51, перших секретарів обкомів не було в Чернігівській і Вінницькій областях та в Молдавській АРСР, других — в Одеській і Дніпропетровській, третіх — ніде, окрім Вінницької області. Не вистачало 82 перших секретарів міськкомів та райкомів партії, а з 495 існуючих лише 62 секретарі були затверджені ЦК КП(б)У¹¹², а це було обов’язковою процедурою.

В 1937 р. компартійна верхівка СРСР вирішила, що поєднання суворих вимог українізації партійного та радянського апарату в Україні з більшовизацією українських кадрів фактично неможливе. Тому, зосередившись на висуненні українських кадрів у партійні та радянські структури, керівництво КП(б)У з приходом М. Хрущова перестало вимагати (навіть формально) українізації партійного та державного апарату. Навпаки, відкриттям центральних і збільшенням кількості обласних газет російською мовою ЦК КП(б)У немовби натякнуло на необов'язковість знання української мови.

Відтепер головною в Україні ставала російська мова, адже це була “мова революції”. М. Хрущова на XIV з'їзді КП(б)У наголосив на тому, що “народи усіх країн вивчають і будуть вивчати російську мову для того, щоб перемагати своїх ворогів”. Далі він продовжив: “Вороги народу — буржуазні націоналісти, — добре знали силу і **вплив російської мови, російської культури. Вони знали, що це — вплив більшовизму**, вплив вчення Леніна—Сталіна на уми українського народу, на уми українських робітників та селян” ¹¹³ (виділення наше. — Г. Є.). Таким чином, російська мова навіть на території УРСР знову ставала вищою, кращою від усіх мов, в тому числі й української, вона ототожнювалася з комуністичною ідеєю. Зрозуміло, що за таких обставин і мови не могло бути про українізацію партійного та державного апарату, адже в такому б разі йшов наступ на “вплив більшовизму”, а цього не можна було допустити.

Ні про які права національних меншин чи рівноправність української мови з російською вже не згадувалося. Хоча в 1938 р. ще говорили про успіхи національної політики серед нацменшостей. Так, у передовій статті “Більшовика України” за липень 1938 р. йшлося про “яскравий приклад правильного проведення ленінсько-сталінської національної політики в Україні — створення Молдавської АРСР”. Але ні про які інші національні меншини, кількість яких була значно більшою від молдаван, говорити не доводилось. Адже то були (поляки й німці) “шкідницькі нації”, які так і не вдалося “більшовизувати”. Утворення ж Молдавської АРСР мало на меті далекоглядні плани щодо Румунії.

Наміри щодо русифікації партійного та державного апарату знайшли підтвердження і в резолюції XIV з'їзду КП(б)У, де наголошувалося на необхідності “ліквідувати наслідки ворожого шкідництва у викладанні російської мови”. Виявилось, що “буржуазні націоналісти, троцькісти і бурхарінці йшли на всю гидоту і підлість, щоб вигнати велику російську мову з наших шкіл та вузів” ¹¹⁴. Нові керівники України не знали, що й до 1938 р. в українських школах російську мову починали вивчати з третього класу, а в школах представників національних меншостей — з п'ятого. Але мета їхня простежувалася чітко — розширити вплив російської мови.

Про наміри уніфікувати мовні процеси в УРСР свідчать також постанови політбюро ЦК КП(б)У від 25 березня 1938 р. “Про заміну латинського шрифту **російським** по Молдавській АРСР” ¹¹⁵ (виділення наше. — Г. Є.) і від 8 травня “Про складання нового українського правопису” ¹¹⁶. Для змін в українському правописі створювалася комісія на чолі з Редько, роботу якої спочатку планували завершити до 25 травня (!), але потім термін дії цієї комісії продовжили до 1 жовтня 1938 р. Все вищезазначене свідчить про необізнаність з національним і мовним питаннями М. Хрущова та його найближчого оточення.

Українці перестали бути не лише головною, а навіть рівноправною нацією у своїй власній республіці. Адже якщо без знання української мови можна було й навчатися, й зробити успішну кар'єру на партійній чи державній службі, то зі знанням лише української мови ні про які успіхи і

мріяти не доводилося. Українська мова перетворювалася на другорядну, “провінційну”, яка існує лише завдяки “братній допомозі” старшого брата — “великого російського народу”.

Про коренізацію ж національних меншостей взагалі говорити не доводилося. З приходом М. Хрущова до влади будь-які прояви національного життя в середовищі національних меншостей суворо заборонялися. 5 лютого 1938 р. бюро Одеського обкому компартії прийняло постанову “Про реорганізацію національних районів Одеської області в райони звичайного типу”¹¹⁷. Через 11 днів вже політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову “Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР у звичайні”¹¹⁸, попросивши при цьому ЦК ВКП(б) затвердити це рішення. Щоправда, вище компартійне керівництво це рішення прийняло лише через рік, 16 лютого 1939 р. І вже на основі цього рішення ЦК КП(б)У 5 березня 1939 р. прийняв постанову “Про ліквідацію та реорганізацію національних районів і сільрад”¹¹⁹. Але вже з початку 1938 р. не було й мови про висування національних кадрів з середовища нацменшостей. А після того як постановою ЦК КП(б)У від 10 квітня 1938 р. були заборонені школи національних меншостей, будь-яка згадка про національні кадри могла коштувати волі і життя.

Таким чином, ЦК ВКП(б), запроваджуючи політику коренізації, ставив в Україні за мету наблизити партійний та державний апарат до місцевого населення, завдати рішучого удару прихильникам української державності, вибити головні козири з їхніх рук. Одночасно необхідно було виховати такі українські кадри, які були б національними лише за формою, тобто добре знали українську мову, але при цьому боролися проти національного змісту української культури. Для цього були кинуті привабливі гасла “інтернаціоналізму”, рівноправності народів, гасло боротьби з великодержавним шовінізмом як головною небезпекою. Результатом такої політики, за думкою компартійної верхівки, повинно бути те, що саме місцеві комуністи мали виступати за “злиття націй”, саме вони повинні бути ініціаторами уніфікаційних процесів. Та сталося зовсім по-іншому.

Завдяки старанням М. Скрипника та його прихильників національне питання перетворилося з другорядного в головне. Українських комуністів перестало задовольняти залежне становище. Вони почали вимагати більше прав. Причому вимоги були тим більш відчутними, чим збільшувався відсоток українців у КП(б)У. Вище компартійне керівництво, незважаючи на те, що на чолі КП(б)У в зазначений період жодного разу не стояв українець, зрозуміло, що ідеологічну боротьбу вони фактично програли. Українці — члени КП(б)У, в переважній своїй більшості були прихильниками розвитку української державності. Українізація вийшла за ті межі коренізації, які відводилися їй XII з’їздом РКП(б). На початку 1930-х рр. українці, які становили більшість КП(б)У, почали вимагати справжньої українізації партійного та державного апарату, Червоної армії, ДПУ тощо, почали виступати за те, щоб форма і зміст національної політики збігалися. Вони, як справжні революціонери, розпочали домагатися влади і навіть погрожувати центру.

Ще два—три роки активної діяльності українських націонал-комуністів і перемогти їх було б фактично неможливо. Тому, використавши прихильників Скрипника в боротьбі з українською некомуністичною інтелігенцією, ЦК ВКП(б) вирішив, що треба знищити і самих українських націонал-комуністів. Для компартійної верхівки була вкрай небезпечною ситуація, коли значна частина українців відмовлялася від психології Мінни Мазайла, який зазначав: “Серцем передчуваю, що українізація — це спосіб зробити з мене провінціала, другосортного службовця й не давати

мені ходу на вищі посади”¹²⁰. В Україні ж завдяки старанням націонал-комуністів українська мова ставала головною. Саме без її знання не можна було б у майбутньому займати більш-менш відповідальну посаду. Це могло спричинити втрату реального впливу ЦК ВКП(б) на Україну в майбутньому.

Щоб цього не допустити, компартійне керівництво в 1931—1932 рр., побачивши всю складність колективізації в УСРР, вирішило посилити процеси українізації з тим, щоб було більше незадоволених такою політикою. Разом з цим у сільському господарстві України навмисно створювалася важка ситуація. Надвисокі плани хлібозаготівель, незацікавленість у результатах своєї праці фактично відбирали в українських селян будь-яке бажання і можливість працювати на землі. Вимушена криза хлібозаготівельної кампанії в 1931—1932 рр., а потім штучний голодомор 1932—1933 рр., який остаточно зломив опір українського селянства, був використаний для наступу на українських націонал-комуністів. Вища компартійна верхівка, давши фактично нереальні завдання в сільському господарстві, в невиконанні цих планів звинуватила якраз тих, хто проти таких планів виступав.

Саме свідомі українська інтелігенція та прихильники українського націонал-комунізму були оголошені винними в кризі сільського господарства. Зовні все так і виглядало. Адже саме з приїздом Постишева ситуація в сільському господарстві України стабілізувалася. Та при аналізі ситуації, що склалася, тогочасні керівники обходили увагою матеріальну і кадрову допомогу, що була надана Україні, в тому числі з центру та із силових відомств¹²¹, залишали поза увагою громадськості й деякі зміни у виробничих відносинах на селі. Чи не єдиною причиною покращання ситуації в сільському господарстві називалася мобілізація членів партії на боротьбу з “націонал-ухильництвом”, розгром українських націоналістів.

Та навіть у такому важкому становищі для того щоб розколоти українських комуністів, компартійна верхівка СРСР була змушена залишити (хоча б формально) ідеологію української державності, продовжувати українізацію партійного та державного апарату. Щоб довести і населенню України, і своїм закордонним прихильникам та опонентам, що влада в Україні є дійсно народною, ЦК КП(б)У, особливо після партійної чистки 1933—1934 рр., прийнявся активно висувати українців на керівні посади в партійному та державному апараті. Але при цьому суворо стежив за тим, щоб нові кадри були “більшовицькими”, щоб у них і мови не було про національну свідомість, бо, як заявив П. Постишев на листопадовому 1933 р. пленумі ЦК КП(б)У, “всяка спроба комуніста помирить пролетарський інтернаціоналізм з націоналізмом приводить його у лоно націоналістичної контрреволюції”¹²².

Та шляхи досягнення цієї мети були не зовсім зрозумілими. ЦК ВКП(б) ще раз спробував протягом деякого часу поєднати “більшовизацію” українського населення з українізацією партійного та державного апарату. Та в умовах, коли теза про український націоналізм як “головну небезпеку в національному питанні” залишалася правилом, українізувати партійний та державний апарат не було можливості.

З іншого боку, офіційно не можна було відмовитися від політики українізації до тих пір, поки на чолі українського уряду й КП(б)У стояли ті люди, які брали участь у будівництві української радянської державності з часів жовтневого перевороту. Адже з тих часів вони добре усвідомили, чим може повернутися нехтування національного питання, а рішення XII з’їзду РКП(б) лише зміцнили їх позицію. Ці люди вже не були здатні запроваджувати великодержавницькі ідеї, бо в свій час активно проти них

боролися. Затонського, Любченка, Хвилю, Попова та інших не можна було змусити визнати “месіанську” роль російського народу, вищість його культури, мови тощо. Вони забагато знали...

Сталін і його найближчі спілльники зрозуміли, що вирішити проблему можна лише позбавивши цих людей влади, ім'я та життя. Лише після такого рішучого кроку на керівні посади в КП(б)У можна було направити “перевіраних” більшовиків, які б і почали схилитися до якнайшвидшого “злиття націй”. Були потрібні нові люди. “Кадри вирішують все” — цей сталінський лозунг допомагає зрозуміти репресії у вищих ешелонах влади. Люди, які добре пам'ятають минуле, були непотрібні. Кому ж не встигли пред'явити яких-небудь звинувачень, ті були просто звільнені з високих посад. Так, наприклад, К. Сухомлина з посади заступника голови РНК УРСР та голови Держплану звільнили за те, що “протягом довгих років працював в оточенні ворогів і не допоміг партії викрити їх”¹²³. Використавши професійних революціонерів для виховання нових кадрів, Сталін вирішив, що цих людей потрібно знищити. Така “діалектика” революції.

На заваді сталінським планам “злити” українську націю з російською, залишивши за українцями лише назву і відібравши в них власну історію, культуру, побут, а, врешті, й мову, стали міжнародні події. Наближалася світова війна і симпатія, або хоча б нейтралітет українців були необхідні. Та ще в очах Комінтерну й поневолених народів світу потрібно було виглядати привабливо, щоб перемогти у війні та розширити свій вплив. Після “мюнхенської змови” атаки на українську мову припинилися. Згодом ставлення до українців пом'якшилося.

⁵³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6199, арк. 68.

⁵⁴ Правда. — 1933. — 24 листоп.

⁵⁵ XXII з'їзд КП(б)У. Стенографічний звіт... — С. 238.

⁵⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6199, арк. 58.

⁵⁷ XXII з'їзд КП(б)У. Стенографічний звіт... — С. 299.

⁵⁸ Компартія України. Цифри. Матеріали: До XXVIII з'їзду компартії. — К., 1990. — С. 7.

⁵⁹ XII з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Доповіді і резолюції. — Харків, 1934. — С. 57.

⁶⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6197, арк. 96.

⁶¹ Вісті ВУЦВК. — 1937. — 4 черв.

⁶² XXII з'їзд КП(б)У. Стенографічний звіт... — С. 465.

⁶³ Підсумки й найближчі завдання проведення національної політики на Україні. Резолюція об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У на доповідь тов. С. В. Косіора, ухвалена 22 листопада 1933 р. // Червоний шлях. — 1933. — № 8—9. — С. 267.

⁶⁴ Там же. — С. 266.

⁶⁵ Там же. — С. 268—269.

⁶⁶ Більшовик України. — 1935. — № 7. — С. 11.

⁶⁷ Червоний шлях. — 1933. — № 8—9. — С. 268—272.

⁶⁸ П о с т и ш е в П. Радянська Україна — непохитний форпост великого СРСР // Правда. — 1933. — 6 груд.

⁶⁹ П о п о в М. М. Два світи // Більшовик України. — 1935. — № 8. — С. 41.

⁷⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6646, арк. 11, 12.

⁷¹ П о с т и ш е в П. П. В борьбе за ленинско-сталинскую национальную политику на Украине. — К., 1935. — С. 104.

⁷² Там же. — С. 144.

⁷³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 373, арк. 95.

⁷⁴ Там же, спр. 375, арк. 182.

⁷⁵ Там же, оп. 20, спр. 6634, арк. 27.

⁷⁶ Там же, арк. 29.

⁷⁷ Там же, арк. 38.

⁷⁸ Там же, арк. 27.

⁷⁹ Там же, арк. 29.

⁸⁰ Там же, арк. 38.

⁸¹ Там же, арк. 93—94.

- ⁸² Там же, арк. 98.
⁸³ Там же, спр. 6199, арк. 55.
⁸⁴ Там же, спр. 6634, арк. 88.
⁸⁵ Там же, арк. 89, 92.
⁸⁶ Там же, арк. 103.
⁸⁷ Там же, арк. 6.
⁸⁸ Там же, арк. 13.
⁸⁹ Там же, арк. 125.
⁹⁰ Компартія України в резолюціях та рішеннях. — К., 1976. — С. 847.
⁹¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 425, арк. 153—154.
⁹² Там же, оп. 6, спр. 378, арк. 40.
⁹³ Більшовик України. — 1936. — № 3. — С. 26.
⁹⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 373, арк. 40.
⁹⁵ Там же, оп. 20, спр. 7163, арк. 20. Згідно з даними перепису, який проводився в Україні 6 січня 1937 р., в Україні було 525 районів. Суттєвих же змін в адміністративно-територіальному поділі України в 1936 р. не було.
⁹⁶ Б а б к о Ю. В. Назв. праця. — С. 15.
⁹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5789, арк. 33.
⁹⁸ Більшовик України. — 1937. — № 1. — С. 74.
⁹⁹ Ш а п о в а л Ю. І. Україна 20—50-х років. Сторінки ненаписаної історії. — К., 1993. — С. 203.
¹⁰⁰ Там же. — С. 206.
¹⁰¹ Сталин И. В. О недостатках партийной работы и мерах ликвидации троцкистских и иных двурушников. — М., 1954. — С. 25.
¹⁰² Вісті ВУЦВК. — 1937. — 4 черв.
¹⁰³ Там же. — 30 трав.
¹⁰⁴ Резолюції XIII з'їзду КП(б)У на звіт ЦК КП(б)У. — К., 1937. — С. 7.
¹⁰⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7089, арк. 4, 14.
¹⁰⁶ Там же, оп. 7, спр. 469, арк. 103.
¹⁰⁷ Там же, оп. 20, спр. 7219, арк. 14.
¹⁰⁸ Партийний організатор. — 1937. — № 12. — С. 8.
¹⁰⁹ Там же. — С. 10.
¹¹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 14, арк. 110.
¹¹¹ К о т л я р М., К у л ь ч и ц ь к и й С. Шляхами віків: довідник з історії України. — К., 1993. — С. 249.
¹¹² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7238, арк. 2—4.
¹¹³ Правда. — 1938. — 16 черв.
¹¹⁴ Резолюції XIV з'їзду КП(б)У на звіт Центрального Комітету КП(б)У. — К., 1938. — С. 14.
¹¹⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 462, арк. 140.
¹¹⁶ Там же, спр. 463, арк. 117.
¹¹⁷ Там же, оп. 16, спр. 15, арк. 125—129.
¹¹⁸ Там же, оп. 6, спр. 462, арк. 55.
¹¹⁹ Національні процеси в Україні: історія і сучасність... С. 260—262.
¹²⁰ К у л і ш М. П'єси. — К., 1998. — С. 65.
¹²¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6199, арк. 50—54. У цьому звіті ЦК КП(б)У йдеться про деякі приклади участі каральних і репресивних органів у засівній та збиральній кампаніях. Так, наприклад, працівники міліції лише в трьох областях — Харківській, Дніпропетровській та Одеській, — “по призову т. Постишева” відпрацювали 177 000 трудоднів. Не менше працювали на сільськогосподарських ланах і працівники ОГПУ та червоноармійці.
¹²² Правда. — 1933. — 6 груд.
¹²³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 463, арк. 109.

